

YÖNETİM BİLİşİM SİSTEMLERİ DERGİSİ

<http://dergipark.org.tr/ybs>

Yayın Geliş Tarihi: 14.04.2025

Cilt: 11, Sayı: 1, Yıl: 2025, Sayfa: 96-104

Yayına Kabul Tarihi: 20.05.2025

ISSN: 2630-550X

Online Yayın Tarihi: 30.06.2025

YÖNETİM BİLİşİM SİSTEMLERİ'NDE TEORİK ÇERÇEVE VE HEDEF OLGU SORUNSAI

Said ALTINIřIK¹ ¹ Yönetim Bilişim Sistemleri, İşletme Faköltesi, Düzce Üniversitesi, Düzce, Türkiye

ÖZET

Bu makalede Yönetim Bilişim Sistemleri alanının bir akademik disiplin olarak alan-özü bilgi üretme yetkinliği ele alınmaktadır. Alanın bir 'inter-disipliner' alan olduğu ifade edilmesine karşın, etkileşimde olduğu alanlardan farklı, onu ayırt edici, yetkin bir bilgi üretme pratiği geliştiremediği gerçeği farklı açılardan dile getirilmektedir. Alana yöneltlen bu eleştirilere karşı alan için hem odaklılık sorununu gidermek hem de teorik çerçevesini netleştirmek yolunda alan için bir hedef olgu belirleme ihtiyacı bulunduğu dile getirilmektedir. Bu hedef olgunun ise bilgi teknolojilerinin sosyal sistemlerde vücut bulduğu 'dijital yapıtlar' olabileceği ve bu dijital yapıtlar olgusunun karmaşık yapılarını çözölme ve kavramsallaştırma görevinin Yönetim Bilişim Sistemleri disiplininde olması gerektiği ifade edilmektedir. Bu hedef olgu incelemesinin sonraki çalışmaları daha odaklı hale getirebileceği, alan içi bilgi üretimini daha verimli kılacağı öne sürölmektedir. Son olarak teknik yapıtları, sosyal sistem içerisinde kurgulamak, iki yapı arasındaki etkileşimleri anlama ihtiyacının evrensel olduğu olduğu kadar, her költür ve sosyal bağlam için de ayrıca incelenmesi gerektiği, bunun da bilişim sistemleri disiplini için önemli bir inceleme alanı olduğu dile getirilmektedir. Dolayısıyla makale disiplinin mevcut dağınıklılığını giderebilmek ve özöün değerini ve odağını netleştirebilmek yolunda alanın çözüm bekleyen temel kavramları üzerinde düşünme çağrıları yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yönetim Bilişim Sistemleri, Akademik Disiplin, YBS Kimlik Krizi, Teorik Çerçeve, Hedef Olgu

THE PROBLEMATIC OF THE THEORETICAL FRAMEWORK AND TARGET PHENOMENON IN MANAGEMENT INFORMATION SYSTEMS

ABSTRACT

This article questions the competency of the (Management) Information Systems field to produce field-specific knowledge as an academic discipline. While the field is often described as "interdisciplinary," it is critiqued from various perspectives for its failure to develop a distinct and competent knowledge generation practice that sets it apart from the fields it interacts with. In response to these critiques, the article emphasizes the need to define a focal phenomenon for the field, in order to address its lack of focus and clarify its theoretical framework. It is suggested that this focal phenomenon could be the "digital artifacts" that emerge within social systems as a result of information technologies, and that the task of analyzing and conceptualizing these complex digital artifacts should fall within the domain of the Information Systems discipline. It is further argued that such an investigation could make future research in the field more focused and enhance the efficiency of knowledge generation within the discipline. Finally, it is highlighted that understanding the interactions between technical structures and

social systems should be examined not only on a global level but also within each specific cultural and social context, positioning this as a significant area of inquiry for the Information Systems discipline. Thus, the article makes calls for reflection on the fundamental concepts of the field that await resolution, in order to address the current fragmentation of the discipline and clarify its original value and focus.

Keywords: Management Information Systems, Information Systems Discipline, MIS Identity Crisis, Focal Phenomenon

1. GİRİŞ

Bilişim sistemleri¹ (BS) akademik disiplini ilk ortaya çıkışından itibaren temel mevzusu ve sınırları, akademik yetkinliği ve teorik çerçevesinin belirginliği ve ayırt ediciliği yönlerinden çoklukla eleştirilere tabi olmuş, bu konularda bir dizi farklı görüşler öne sürülmüştür (Taylor vd., 2010). Alanın akademik meşruiyetini sorgulatan en önemli sorununun bir odak eksikliği olduğu ve -bunun neticesi olarak da değerlendirilebilecek- alan içi bilgi üretebilme yetkinliğinin yetersiz olduğu ileri sürülebilir (Taylor vd., 2010). Alan birçok ‘komşu disiplinin’ aktif rol oynadığı karmaşık bir görünüm sergilemektedir. Her ne kadar hissedilen bu ‘akademik dağınıklığa’ BS’nin alanlararası (interdisipliner) bir yapıya sahip olması, bir uygulamalı bilim olarak pratiğe yönelik olması ve kaotik bir yapı arz eden teknoloji-toplum etkileşimini konu alması gibi birçok gerekçeler öne sürülebilse de, alanla ilgili öne sürülen eleştiriler bir soruna işaret etmekte ve bu sorunun neden olduğu bir takım somut problemler bulunmaktadır.

Bilişim Sistemleri alanının bir kimlik sorunsalı olduğu, alanın ortaya çıktığı ilk yıllardan (Dearden, 1972) itibaren dile getirilmiştir (Benbasat ve Zmud, 2003; Taylor vd., 2010). Bu kimlik belirsizliği sorunu, en somut ve belirgin olduğu BS dergi ve kongrelerindeki konuların çeşitliliğinden, en soyut formu olan alandaki teorik çeşitliliğe (Benbasat ve Weber, 1996) kadar çok farklı seviyelerde hissedilmektedir. Bir ‘interdisipliner alan’ olduğu, yani farklı disiplinlerden elde edilen bakış açıları ile bilişim teknolojileri (BT) ve örgüt/toplum etkileşimini incelediği ifade edilmesine karşın; daha çok ‘multi-disipliner’ bir alan görünümü sergilediği; yani farklı disiplinlerin kendi disiplinleri ile ilgili teorilerini test edip geliştirdikleri bir ‘akademik kavşak’ olarak hizmet verdiği söylenebilmektedir.

Bilişim sistemleri disiplinin kapsamı ve odaklılığı ile ilgili yukarıda zikredilen nispeten kadim eleştirilere ek olarak BS’nin ana ekseninin ve hedef olgusunun da belirlenmesi gerektiği ve bu yolla alanın bir çekirdek bilgi dağarcığının oluşacağı öne sürülmüştür. Bu ana eksenin ise sosyo-teknik bakış açısı olduğu ve bu eksene sadık kalınması gerektiği ifade edilmektedir (Sarker vd., 2019). Hedef olgusu açısından ise bilgi teknolojisinin sosyal bir bağlamda tanımlanması ve temelinde dijital olan bir varlığın sosyal etkileşimleri içeren şekilde kavramsallaştırılması gerekmektedir. Bu tanımlama ihtiyacının alanyazında ‘dijital obje’ (Faulkner ve Runde, 2019), ‘dijital yapıt’ (Kallinikos vd., 2013), ‘BT yapıtı’ (Orlikowski ve Iacono, 2001) vb. gibi terimlerle açıklanmaya çalışıldığı ve bu yönde düşünme çağrıları yapıldığı görülmektedir. Bu sosyal-teknik etkileşimin ortaya çıkardığı bu yeni olguların kompleksliklerinden ötürü incelenmeyi, yeni nazari bakış açıları ile ele alınmayı beklediği ifade edilmektedir. Bu yeni olgulara yeni tanımlar getirilmeli, gelişimleri neden-sonuç ilişkileri ile açıklanabilmeli ve zaman içerisinde ilgili kavrama yüklenen anlamlar irdelenmelidir. Bu bilişim teknolojileri ve onun kullanımı ile ortaya çıkan yeni ve girift olguları incelemenin de BS disiplini tarafından yapılması gerektiği ifade edilmektedir.

Bu çalışmada YBS alanı için belirtilen sorunlar alan yazından örneklerle eleştirel bir bakış açısıyla tartışılacak, alanın akademik yetkinliği ve meşruiyeti ile ilgili mevcut eleştiriler dile getirilecektir. Sonrasında bu sorunları aşabilmek ve alanın kendi özgün değerini ortaya koyabilmek adına yeni kavramsal hedeflerin varlığı ele alınacaktır.

¹ Makalede Bilişim Sistemleri ve Yönetim Bilişim Sistemleri isimleri ilgili literatürde de kullanıldığı şekliyle eşanlamli olarak kullanılmıştır.

2. ALANIN MEVCUT DURUM KRİTİĞİ

Bilişim sistemleri (BS) disiplini ortaya çıktığı yıllardan bu yana bir akademik disiplin olarak varlığı ve meşruiyeti sorgulana gelmiştir (Taylor vd., 2010). Bu eleştiriler genel olarak alanın kimliği, ayırt edilebilirliği, diğer disiplinlerle olan etkileşimi, kendine has teoriler geliştirebilme niteliği gibi başlıklar altında dile getirilmiştir. Diğer disiplinlerle etkileşiminde onlardan yalnızca teori/kavram alıcı mı olduğu, yoksa kendisinin de diğer disiplinlere bilgi sağlayabildiği veya en azından ortak bakış açıları geliştirilebildiği sorgulanmıştır. Bu bölümde, öncelikle alan eleştirisi yapılırken çoklukla referans alınacağı için yazarın akademik alan (disiplin) tanımı ve teori üretme, diğer bir ifade ile nazari bakış açısı geliştirme ile ilgili görüşleri kısaca ifade edilecektir; sonrasında ise BS alanı için yöneltilecek temel eleştirel makaleler ele alınacak, bu eleştiriler çerçevesinde alanın kimlik sorunu resmedilmeye çalışılacaktır.

Bir akademik alan (disiplin), akademik ilginin konusu olan bir çalışma alanı veya bir bilgi bütünüdür (Taraftar ve Davison, 2018). Her bir akademik alan birbiri ile ilişkili terimler, kavramlar ve teoriler ile belli bir olguyu ve/veya olgular bütününi açıklama çabasıdır. Burada birleştirici unsur kullanılan yöntemler, kavramlar ve teoriler olabildiği gibi aynı zamanda açıklama ihtiyacı duyulan hedef olgu da olabilir. Örneğin bir matematik disiplini akıl yürütme yöntemlerinde bir birliktelik olduğu gibi; kimya bilimi hem kavram ve yöntemlerde hem de incelemeye esas olan hedef olgu üzerinde bir ortak dil, bir bilgi birikimi sağlamaktadır.

Bilimsel çalışmaların, dolayısıyla her bir disiplinin hedefi ise harici gerçekliğe açıklamalar getirmektir. Bu yolda kullanılan kavramlar ve teoriler ise gerçekliği/olguları anlama yolunda geliştirdiğimiz ve üzerinde az-çok ittifak edilen bakış açıları, sınıflandırmalar ve belli bazı açıklama çabalarıdır. Bunlardan ilki olan kavramlar kısaca zihnimizde duyulan varlıklar² için tuttuğumuz sınıflandırmalardır. Örneğin masaya benzeyen bir cismi önce duyu organlarımızla algılarız, sonra onu zihnimizdeki ‘masa’ kategorisi ile eşleştirip “bu bir masadır” deriz. Artık o cisme ait bir nazari bakış açısı geliştirmiş, onu masa olarak kodlamışızdır (Duralı, 2020). Duyumsadığımız bir var olana ait kavramımız yoksa onu algılayamayız veya göz ardı ederiz. Teoriler de kavramlara benzer şekilde iş görmekte, belki kavramları da kullanıp daha büyük resimler ve betimlemeler sunmakta, çoğunlukla da neden-sonuç ilişkileri kurmamıza yaramaktadır. Örneğin yukarıdan bırakılan cisimlerin düşmesi bir olgu ve yasadır. Bu olgunun nedenlerini açıklamaya çalıştığımızda ise öne çıkan açıklamalardan birisi kütle-çekim teorisidir. Kütle-çekim teorisi cisimlerin neden ve nasıl birbirlerini çektiklerini anlamamıza yarayan bir açıklama çabasıdır, bir nazari bakıştır.

Dolayısıyla her bir disiplin hedef aldığı olguları açıklama yolunda belli birtakım kavramlar ve teoriler üretir. Bu kavram ve teoriler belli bir sistematiği olduğu ve bir bütünlük oluşturduğu için her disiplinin kendine ait bir kavramlar manzumesi oluşmaktadır. Alan içi geliştirilen bu ortak kavramlar alan içi iletişimi mümkün kılan, onları ‘dışarıdakilerden’ ayırt eden ortak bir dil oluşturmaktadır. En nihayetinde her bir disiplin müntesiplerinin üzerinde uzlaştığı, iletişim kurduğu ve bu şekilde gerçekliği açıklama yolunda ilerlemeler katettiği sosyal birlikteliklerdir.

Bilişim Sistemleri akademik disiplini ise ilk kuruluşunda bilgi teknolojilerinin örgütler, özellikle de firmalar tarafından kullanımının neticesinde ortaya çıkan bir bilgi birikimidir (Davis, 2000). Alan sosyal yapı ile teknik yapının etkileşimini, bu etkileşimin öncül ve ardıllarını inceleme konusu yapmaktadır. Bu inceleme alanı ise kendine has bir alan olmakla birlikte, hem teknik hem de sosyal boyutları ilişkili bir dizi disiplinden bakış açılarını dahil ettiği için interdisipliner bir mahiyet arz etmektedir. Fakat alanın zaman içerisinde düçar olduğu temel sorun, odak noktası olan sosyal ve teknolojinin karşılıklı etkileşiminin birincil konumunu kaybetmesi ve zamanla unutulmasıdır.

Yazarın akademik disiplin ve kavram/teori konularındaki bakış açısı ifade edildikten sonra bilişim sistemleri alanı için öne sürülen eleştirilere yer verilebilir. Benbasat ve Zmud (2003) konu ile ilgili öne çıkan makalelerinde BS disiplinin bir kimlik krizi yaşadığını öne sürmektedirler. Bu durumun ise en temelde BS topluluğu tarafından bilişim sistemleri (BT) temelli kavramların yeterince incelenmeyip, daha çok BT harici kavramların öne çıkarılmasından kaynaklandığı ifade edilmektedir.

² Burada makalenin sınırlılıkları dahilinde kavramlar ilk etapta duyulan eşya üzerinden açıklanmaktadır. Duyulan eşyanın ötesinde varlıkları aklın kavranan soyut varlıklar veya tümeller dikkate alınmamıştır.

Makale BS'nin kimlik krizi yaşadığı argümanını örgüt teorisinden uyarladığı analogilerle ortaya koymaktadır. BS topluluğu bir örgüt olarak düşünüldüğünde, bu örgütün kimliğinin bir merkezi karaktere ve onu çevresinden ayırt edici özelliklere sahip olması gerekmektedir. Hatta örgüt ve çevresi arasındaki zıtlık yoğunlaştıkça örgütün varlığı ve sınırları daha belirgin hale gelmektedir (Aldrich, 1999). BS alanındaki çalışmalara baktığımızda ise o alanı bilgisayar bilimleri, yöneylem araştırması, pazarlama vb. gibi diğer ilişkili alanlardan farklı kılacak bir ayrık karaktere sahip olmadığı görülmektedir (Grover ve Lyytinen, 2015). Buna sebep olarak topluluk içerisindeki akademisyenler tarafından bilişim sistemlerine özgün kavramların yeterince vurgulanmadığı, daha çok ilgili 'komşu disipline' ait olan veya orada üretilmiş teori ve kavramların kullanıldığı ifade edilmektedir (Benbasat ve Zmud, 2003). Bu savın BS alanındaki makaleler incelendiğinde doğruluk payı olduğu gözlemlenmektedir.

Yine aynı makalede örgüt ve çevresi arasında bir öğrenme ve meşruiyet kazanma süreci yaşandığını; öğrenmenin örgütün çevresi ile olan etkileşimi üzerinden olacağı ve meşruiyetini de çevredeki unsurlarla kendi kimliği üzerinden bağlar kurarak kendi varlığından haberdar olmayan veya kabul etmeyen çevresine bu yolla kendi varlığını ihsas edileceği belirtilmektedir (Benbasat ve Zmud, 2003). BS alanı için hem öğrenme sürecinin hem de meşruiyetinin hala sorgulanabilir olduğu ifade edilmektedir. Öncelikle öğrenmede ilk basamak, disiplinin bilgi devşirilecek bir temel olgusu ve bilgi edinme yolları üzerinde alan üyelerinin bir mutabakatı iken, BS için bu mutabakatın yeterince elde edilmediği ifade edilmektedir. Bu makalede özellikle bu sorun üzerinde durulacak, bir hedef olgu önerisi resmedilmeye çalışılacaktır. Öğrenme ile ilgili diğer bir eleştiri de diğer disiplinlerle olan etkileşimde daha çok dışardan bilgi transferi şeklinde gerçekleştiği, BS alanının bir bilgi kaynağı olarak yeterince işlev görmediği dile getirilmektedir (Grover ve Lyytinen, 2015).

Bir akademik alanın varlığının meşruiyetinin ise hem bilişsel hem de sosyo-politik iki ayaklı olduğu; BS'nin ise sosyo-politik meşruiyetini alanında kendini ispat etmiş BS dergileri ve lisans, lisansüstü eğitim programlarıyla kazandığı halde, bilişsel meşruiyetini en özet şekliyle özgün bilgi dağarcığını geliştiremediği için yeterince elde edemediği vurgulanmaktadır (Benbasat ve Zmud, 2003).

BS alanının kendi çekirdek bilgi dağarcığını oluşturamadığı yönünde eleştiriler temelde BS alanının bir temel hedef olgusu olması gerektiği ve bunun dijital yapıt (artifact) veya BT yapıtı olması gerektiği (Orlikowski ve Iacono, 2001), ve çalışılacak teori ve kavramların ise en azından BT yapıtıyla doğrudan ilintili olması gerektiği ifade edilmektedir. Örneğin elektronik ticaret konusu hem pazarlama alanının hem de BS alanının doğrudan ilgi alanına girdiği söylenebilir. Fakat BS dergilerinde yayımlanan bir çalışma müşteri davranışı, fiyatlama politikası gibi doğrudan BT yapıtıyla ilişkili olmayan kavramları onların asli alanlarına bırakıp; bilgi yoğunluğu, algılanan kontrol seviyesi vb. gibi doğrudan BT ve onun kullanımı ile ilgili kavramları işlemesi gerektiği ifade edilmiştir (Benbasat ve Zmud, 2003). Bu diğer disiplinlerden kavram 'dahil etme yanlışı' ilk etapta ilgili satın alma davranışının tüm boyutlarıyla değerlendirilmesi gerekçesi öne sürülerek savunulabilir; fakat bu inceleme alınan kavramın ait olduğu disiplin için bir öğrenme veya teyit olabilirken, BS alanının temel değer önermesini ve teorik çerçevesini bulanıklaştıracak, en iyi ihtimalle bir katkısı olmayacaktır.

BS disiplinine yapılan yukardaki merkezi olgu eleştirisine paralel bir diğer eleştiri ise BS disiplini çerçevesindeki çalışmaların ayrıca bir belirleyici 'birleşim eksen' etrafında olması gerektiği, bu eksenin onu hem ayırt edici kılması hem de alanın gelişimi için bir temel teşkil etmesi açısından önem arz ettiği belirtilmekte; bu eksenin de -alanın ilk kuruluşunda olduğu gibi- sosyo-teknik bakış olması gerektiği vurgulanmaktadır (Sarker vd., 2019). Eğer bu alan bilgisayar bilimleri ve ilgili mühendislik disiplinleri gibi teknik bilimlerden, ayrıca yönetim, pazarlama, sosyoloji gibi sosyal bilimlerle etkileşimde olmasına rağmen onlardan farklı bir bilgi alanı ise, BS'nin bu iki bilim akımını harmanlayan sosyo-teknik eksenle karar kılması gerektiği ifade edilmektedir. Sarker vd. (2019) disiplinin bu eksenle olup olmadığını incelemek için makaleleri sınıflandırırken bir uçta 'baskın sosyal' den diğer uçta 'baskın teknik'e kadar altı basamakta bir tipoloji oluşturdular. Bu tipolojide sosyal ve tekniğin tam etkileşimini, dolayısıyla BS disiplinin temel değer önermesini, dördüncü basamak olan 'etkileşim' basamağı temsil etmektedir. Bu bakış açısı ile önde gelen iki BS dergilerinden MIS Quarterly ve Information Systems Research dergilerinin 2000-2016 arası yayınlarını incelemeleri sonucunda baskın sosyal olan grubun yayınların %56 sını temsil ettiğini belirtmektedir. Bu gruptaki çalışmalarda BT'nin herhangi bir harici değişken olduğu ve temelde sosyal olan modelde etkisiz/ikincil bir rol

oynadığı, dolayısıyla bir sosyo-teknik bakış açısı da sunmadığı ifade edilmiştir. Makaleye göre ideal olan, doğrudan teknoloji ile sosyal yapının karşılıklı etkileşimini konu alan dördüncü kategori ise örneklem içinde yalnızca %12'yi bulan bir oranda temsil edilmektedir. Dolayısıyla makale nihai olarak BS çalışmalarının sosyo-teknik eksene yeterince sadık kalmadığı sonucuna varmaktadır.

Yine benzer bir eleştiri bilişim sistemleri alanının bilişim teknolojileri yapıtı (IT artifact) ile ilgili bilgi üretimini öncelmesi gerekirken; BT'nin BS çalışmalarında kendi doğasıyla temsil edilmeyip herhangi sıradan bir varlık olarak dahil edildiğini; bu durumun da BT'nin anlaşılmasına ve alan-özel bilginin devşirilmesine engel teşkil ettiğini belirtmektedir (Orlikowski ve Iacono, 2001). BT çoğu BS çalışmalarında ya hiçbir şekilde bahsedilmemiş veya BT'nin doğasına ilişkin bir içgörü sunmayacak şekilde bazı sosyal ve ekonomik hedefler için bir araç veya yalın bir nesne olarak -örneğin teknoloji kabul modeli'nde kullanıcıların algıladıkları bir obje olarak- ele alınmıştır. Bu tarz bir inceleme ise bize bilişim teknolojilerinin ve dijital altyapıların (Tilson vd., 2010) karmaşık ve girift mahiyeti ile ilgili bir bilgi sunmamakta ayrıca alan-özel bilginin gelişimini engellemekte ve daha çok referans disiplinlerin -psikoloji, sosyoloji vb- birikimi olarak kayda geçmektedir.

Bilişim sistemleri disiplininin özgünlüğü ve diğer disiplinlerle etkileşimiyle ilgili bir diğer eleştiri de kullanılan teoriler ve kavramların 'yerli' olup olmaması, BS'nin kendi içinden teoriler üretmediği, diğer disiplinlerden yalnız tek taraflı olarak teori ithal edildiği şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca bu ithal teorilerin alındığı disiplinden BS'ne uyarlanırken doğrudan alındığı, alındığı alanın paradigmasının dönüşüme uğramadan olduğu gibi uygulandığı belirtilmiş; olması gerektiği gibi, alan-özel bakış açısı ile yeniden yapılandırılmadığı iddia edilmiştir (Grover ve Lyytinen, 2015).

Alanın kendi yerel teorileri olmadığı genel eleştirisine (Weber, 2003) karşın Straub (2012) bu eleştirinin yalnızca bir iddia olup delillendirilmediğini, aslında görev-teknoloji uyum teorisi (Goodhue ve Thompson, 1995), medya eşzamanlılığı (Dennis vd., 2008) gibi teorilerin BS alanında üretilmesine karşın diğer disiplinlere de ışık tuttuğunu ifade etmektedir. Buna karşın Tarafdar ve Davison (2018) BS alanında bilgi üretme pratiğini diğer alanlarla etkileşimler üzerinden irdeledikleri makalelerinde, bilgi üretmeyi inter- ve intra- disiplinler olarak formülize etmiş ve oluşturduğu tipolojiye göre BS makalelerinin çoğunlukla intra-disipliner bilgi ürettiğini, yani daha çok kendi içinde bilgi üretildiği, diğer disiplinlerle ise ancak alıntı yoluyla etkileşime girdiğini empirik olarak göstermiştir. Buradan genel bir resim çizmek gerekirse BS alanı diğer disiplinlerle etkileşiminde olgulara ortak açıklama getirme yolunda karşılıklı etkileşimden çok içe kapalı ve daha çok teori ithal etme yoluyla açıklama modelleri geliştirdiği öne sürülebilir.

Buraya kadar bahsi geçen çalışmalar özetle bir akademik disiplin olarak Bilişim Sistemleri'nin bilgi üretme pratiğini sorgulamış ve bilgi kaynağı ve temel hedef olgusu açısından alanın belirsizlikler içerdiğini; en azından onu 'komşu disiplinler'den ayırt edici bir belirginliğe yeterince sahip olmadığını ifade etmektedirler. Ayrıca, -aslında yukardaki sorunun bir neticesi olarak-, bilimsel yöntemin başat ameliyesi olan olgulara açıklamalar getirme yolunda öne sürülen teorilerinin özgünlüğü, 'yerelliği' ve referans disiplinlere olan katkısı açılarından yetkinliği de eleştirilere tabi tutulmuş, BS alanının bu yönde üzerinde uzlaşmış bir başarıya bulunmadığı ifade edilmiştir.

3. BİLİŞİM SİSTEMLERİ DİSİPLİNİ İÇİN HEDEF OLGU BELİRLEME İHTİYACI

Bilişim sistemlerinin inceleme alanı bilişim teknolojilerinin bireysel veya örgütsel bir sistem dahilinde kullanımı ve bu kullanımın çok boyutlu öncül ve ardılları olarak belirtilmektedir (Davis, 2000). Bu şekilde teknik bir yapıtın sosyal bir düzen içerisinde karşılıklı etkileşimle kullanımını incelediği için sosyo-teknik bakış açısı alan için bir araştırma ekseni olarak ifade edilmiştir. Makalenin bu kısmında BS disiplini için tanımlanan bu hedef alanda açıklanmaya değer olguların var olup olmadığı sorgulanacaktır.

Sosyal sistemlerin ve teknik yapıların, özellikle de bilgi teknolojilerinin etkileşimi yüzeysel bir yaklaşımla malum bir kavram olarak görülebilir. Fakat bir miktar derinlemesine anlama çabalarından sonra bu iki farklı ontolojik yapının etkileşiminin hiç de kolay anlaşılır yapıda olmadığı görülecektir. Bu iki yapının etkileşimi ontolojik olarak da, etkileşimsel olarak da çok boyutlu ve girift bir mahiyet arz etmektedir. Dolayısıyla bilişim sistemleri alanı için çözülmesi, açıklamalar getirilmesi gereken çok

önemli hedef olgu/lar bulunmaktadır. Bu kısımda BS disiplini için biçilen sosyoteknik eksen sınırları içerisinde hedef olgu önerileri ve tartışmaları ele alınacaktır.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için örnek olarak bir varlık olarak sosyal medya olgusunu ele alalım. Sosyal medya'dan anladığımız şey yalnızca belli başlı veri yönetimi komutları, algoritmaları ve bunları taşıyan sürücüler, görüntüleme araçları gibi teknik yapılar olmaması gerektiği herkesçe malumdur. Teslim edilmelidir ki en temelde sosyal medya teknik olarak birtakım yazılım ve donanım öğelerinden oluşmaktadır. Fakat sosyal medya bunların çok ötesinde, sosyal hayatta önemli etkileri olan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada temelde teknik olan bir yapı sosyal bir düzenin bir parçası olarak kullanıldığında neredeyse varlığın teknik boyutunu ihmal ettirecek, unutturacak kadar büyük bir olguya dönüşmüştür. Tabi temelde teknik miydi, yoksa sosyal olan bir etkileşimin teknik olarak temsil edilmesi olduğu için temelde sosyal bir varlık mıydı sorusu farklı bir tartışma konusudur. Burada ifade etmek istenilen sosyal medya olgusunun bir varlık olarak incelenmesi gerektiğidir. Görüldüğü üzere bir bilgi teknolojisi sosyal yapı içerisinde kullanılıp karşılıklı etkileşimle geliştirildiğinde öngörülemezlikte çapta etkiler oluşturmakta, beklenmedik boyutta sonuçlar doğurabilmektedir (Yoo, 2012). Bu gelişim öngörülebilir mi, bu gelişimde neden-sonuç ilişkileri kurulabilir mi, farklı bazı sosyal etkileşimler için bu türden bir teknik bir çözüm getirilebilir mi gibi sorular bizi en baştaki sosyal medya olgusunu yeniden düşünmeye ve kavramsallaştırmaya yöneltmektedir.

Yine benzer bir örnek vermek gerekirse internet tüm dünyada yürürlükte olan bir bilgi/iletişim sistemidir. İnternetin yaygınlaşarak ticari işlemlerde kullanılması ticari işlemlerde olağan üstü dönüşümlere yol açmış, yepyeni iş modelleri, değer üretme yöntemleri ortaya çıkmış, iş süreçleri neredeyse sil baştan yenilenmiştir. Dolayısıyla internetin yalnızca bir ağ yapısı ve üzerinde kurulu iletişim algoritmaları olarak tanımlanamayacağı malumdur. İnternetin sosyal ve ekonomik etkileri teknik boyutundaki yeniliklerinden çok daha ötede dönüşümler getirmektedir. Bu dönüşümleri anlama çabasına girildiğinde akla bir dizi sorular gelmektedir. Örneğin bu dönüşümler ilk etapta kestirilebilir miydi, neden bu çapta bir dönüşüme yol açtı, benzer çapta bir dönüşüm yine muhtemel bir teknoloji dönüşümü ile mümkün olabilir mi gibi sorular internet gibi bazı bilgi teknolojilerinin sosyal yapı içerisinde tanımlanmasını gerektirmektedir. Çünkü bir bilgi teknolojisi, sosyal yapı içerisinde yeniden yorumlanmakta, hatta sosyal yapı ve teknik yapının etkileşimi ile yeni varlık seviyeleri kazanmaktadır (Kallinikos vd., 2013).

Dolayısıyla bilişim sistemleri alanı öncelikle bu dönüşümün nedenlerini anlamaya çalışmalı, bu dönüşümlerde bir sebep sonuç ilişkisi kurulabilir mi sorusunu düşünmelidir. Bir sosyoteknik sistemin gelişimi öngörülebilir mi? Bilgi sisteminin teknik olan yapısı sosyal olan etkileşimlerle nasıl eklenmektedir? Sosyal olanı bilgi sistemleri 'daha sosyal' hale getirebilir mi? Teknik olan yalnızca sosyal olanın bir temsili midir, yoksa sosyal olanı da dönüştürebilir, yeniden yapılandırabilir, hatta halihazır sınıflamalarımız haricinde yepyeni sosyal etkileşimler yaratabilir mi, gibi sorular kimsenin olmasa yine bilişim sistemlerinin araştırma alanına düşmektedir.

Konu ile ilgili alanyazında da bahsi geçen sosyoteknik yapıyı ifade etmek düşünce çağrıları ve kavramsal çerçeve önerileri yapılmıştır. Bunlar arasında öne çıkan birkaç örnek olarak: BT yapıtı (IT artifact) (Orlikowski ve Iacono, 2001), dijital obje (Faulkner ve Runde, 2019), dijital yapıt (Kallinikos vd., 2013), dijital altyapı (Tilson vd., 2010) gibi kavramlar öne sürülmüştür. Bu kavramlar yolu ile sosyoteknik yapılar anlaşılmalı, kavramsallaştırılmaya çalışılmıştır.

Bu sosyal ve teknik yapıların etkileşimi o kadar karmaşık bir olgudur ki bu etkileşimi anlama yolunda yeni bakış açıları, hatta yeni paradigmal yaklaşımlar gerektiği ifade edilmektedir. Örneğin Orlikowski ve Scott (2008) teknolojinin, iş ve organizasyonla beraber işlendiğinde bu iki entitenin birbirinden ontolojik olarak ayrı varlıklar olarak ele alınmaması gerektiğini bunlar iç-içe ve kavramsal olarak ayrılmaz olgular olduğunu belirtmiş ve bu yeni ontolojik bakış açısı için sosyomateriyal (sociomaterial) terimini önermiştir. Bu yaklaşım varlıkları özsel (substantial) olarak kurgulamak yerine ilişkisel (relational) olarak kavramsallaştırmayı salık vermektedir. Dolayısıyla dijital yapıtlar bu tür bir yeni kavramsallaştırma ile teknoloji-toplumsal etkileşimi ile yeni bir varlık sahası olarak öne çıkmaktadır; bu yeni olguyu anlamak için de farklı bir varlık anlayışı –ontoloji ile- yaklaşılması gerekmektedir.

Öte taraftan bu dijital yapıtların mahiyetini anlamak veya kavramsallaştırmak için mevcut düşünce yöntemleri üzerine de birçok önerilerde bulunulmuştur. Dijital bir varlığın sosyal bir sistem içerisinde kullanımı ve o dijital yapının bu iki var olanın karşılıklı etkileşimi içinde gelişimi determinist bir yaklaşımla açıklanamayacak bir olgu olduğu belirtilmiştir. Çünkü dijital yapının sosyo-teknik bir sistem içerisinde kullanımı ve gelişimi karşılıklı etkileşim, sonradan programlanabilirlik gibi özelliklerinden ötürü deterministik olarak takip edilemeyeceği, kaotik bir yapı sergilediği, dolayısıyla karmaşıklık (complexity) kuramı ile ele alınmaları gerektiği öne sürülmektedir (Benbya vd., 2020).

Yukarıda örnek olarak verilen çalışmalar bize bilişim sistemleri disiplini için yeni bir hedef olgu olarak dijital yapıtları kavramsal olarak çözümleme yolunda adımlar atmayı, yeni nazari bakış açıları getirmeyi salık vermektedir. Yeni bir varlık türü olarak incelenecek kadar mübhem olan bu olguyu kavrayabilmek için yeni epistemolojik hatta ontolojik yaklaşımlar önerilmektedir. Dolayısıyla BS alanı için çözülmesi gereken bir hedef olgu ihtiyacı kemaliyle giderilmiş olmaktadır.

4. ALAN İÇİN TEORİK YÖNELİM ÖNERİLERİ

Bir önceki bölümde belirtildiği şekliyle BS için hedef olgu belirlendikten sonra bu alanda yapılacak düşünsel çabalar bize sosyo-teknik etkileşimle ilgili daha derinlemesine içgörüler sağlayacaktır. Bu içgörüler ayrıca alan içi çalışmaları daha odaklı hale getirecek; alanın –hali hazırda sorunlu olan- kendi kümülatif bilgi dağarcığını oluşturma yolunda önemli katkıları olacaktır. (Benbasat ve Zmud, 2003) un belirttiği alan içi çalışmaların BT temelli kavramlar üzerinden çalışılmasının yolunu açacak, dış/uzak kavram dahil etme yönünden kurtaracaktır.

Sosyal ve teknik yapıların çok boyutlu etkileşimini incelemek alan için global bir hedef olmakla birlikte bu etkileşimi yine her kültür ve sosyal bağlam için ayrıca analiz edilmesi bilimsel olarak gerekli olduğu gibi birçok değerli pratik faydaları da olacaktır. Çünkü sosyo-teknik bakış açısı her ne kadar bize iki farklı dünyayı etkileşim içinde birlikte düşünmeyi salık verse de bu hedef zor elde edilmekte ve vakiada çoğunlukla teknik baskın bir yaklaşım izlenmektedir. Bilişim sistemleri çoğunlukla son elde teknik uzmanlar tarafından geliştirildiği için geliştiricinin sosyal sisteme dair önkabulleri, geliştirilen sistemde büyük etkiler bırakmaktadır. Örneğin geliştiricinin örgütle ilgili önkabulleri, yönetime bakış açısı geliştirilen bilgi sisteminin tasarımında kendisini göstermektedir (Bostrom ve Heinen, 1977). Dolayısıyla bir bilgi sistemleri geliştirilirken -imkansız da olsa- son kullanıcıların tüm ihtiyaçları göz önüne alınabilse dahi ifade edilmeyen sosyo-kültürel kalıplar, örgütle ilgili varsayımlar geliştirilen bilgi sistemi kurgulanırken aktif rol oynayacaktır. Dolayısıyla sosyal doku ile uyummadığında da sistemlerin benimsenmesi ve verimli bir şekilde kullanılabilmesi güçleşecektir; ki vakiada sıklıkla olan da budur (Bostrom ve Heinen, 1977). Örneğin bazı toplumlar bilgiyi daha mahrem olarak algılayıp, bilginin üst yönetimde toplanmasını tercih ederken bazıları daha şeffaf bir yaklaşım sergileyip bilginin erişimini alt yönetim kadrolarına da mümkün kılabilirler.

Öte tarafta bilgi teknolojisinin temel ögesi olarak ele alınabilecek bilgi bağlamdan kopuk olarak değerlendirilemez. Dolayısıyla bilgiyi kendi bağlamında okumayı salık veren hermenetik (yorumlayıcı) yaklaşımın da BS çalışmalarında benimsenmesi gerekmektedir (Introna, 2011). Yani herhangi bir bilgi ancak ilgili sosyal bağlamda anlamlı olacağı için bilişim sistemleri aynı zamanda kültürel bağlamı ile ele alınmalı, o bağlamın etkileri ve kendine ait özellikleri takip edilmelidir. Dolayısıyla bilgi teknolojisinin kendi kültürel kodlarımızla etkileşimini, bugüne kadarki süregelen projelerdeki durumu resmetmek, olumlu ve olumsuz noktaları tesbit edip ideal olanı anlamaya çalışmak; sektörel farklılıkları vaka bazlı karşılaştırmalı nitel analizlerle ortaya koymanın çok gerekli ve faydalı birtakım akademik araştırmalar olacağı düşünülmektedir.

5. SONUÇ

Yönetim Bilişim Sistemleri akademik disiplini birçok farklı alanla örtüşen araştırma alanlarına sahip olmasına karşın kendi öz bilgi dağarcığını geliştiremediği öne sürülmektedir. Alanı etkileşimde olduğu diğer alanlardan ayırt eden çalışmalar bulunsada dahi genel anlamda alanın kendine ait bir inceleme alanını tespit etmek güçleşmiştir. Bilişim teknolojilerinin bireysel ve örgütsel etkilerini konu alan pazarlama, yönetim veya yöneylem araştırması gibi alanlarda yapılan bir çalışma ile bilişim sisteminin kendi alan içi çalışmalarını ayırt etmek çoklukla tecrübe edildiği üzere zorluk arz etmektedir.

Bu çalışmada bu odak eksikliği sorununa çözüm olarak alanın bir hedef olgu nesnesi saptanmaya çalışılmıştır. BS alanını bilişim teknolojilerinin sosyal yapılar içerisinde kullanımı olarak belirlediğimizde, bu eksende alanyazında da üzerinde düşünme çağrıları yapılan dijital yapıtların hedef olgu olarak belirlenebileceği ileri sürülmektedir. Dijital yapıtların kavramsallaştırılması, gelişimlerinin nedensellik ilişkileri kurularak anlaşılmasına çalışılması gerekmektedir. Bu olgu nesnesi tanımlanmaya çalışıldığında ilgili sosyoteknik sistemlerin yapısına dair yeni kavramlar ve inceleme alanları elde etmekle bilişim sistemlerinin özel bilgi dağarcığının belirginleşmesi ve sonrasında zenginleştirilmesi mümkün olabilecektir. Ayrıca bilgi teknolojilerinin sosyal yapılarla etkileşimini kültürel bağlamda yeniden ele almanın her bir sosyal bağlam için ayrıca değerli olacağı düşünülmektedir. Tüm bu düşünme çağrıları YBS bölümü için hem çözülmesi gereken birer hedef olduğu gibi; daha kritik bir önemle, alanın kendi teorik çerçevesini belirginleştirmesinden ötürü, alanın makus bilimsel kimliğini kurtarma yolunda önemli bir adım olacaktır.

Özetle makale üç ana önerme üzerinden yapılandırılmış, bu önermeleri ilgili literatürden alıntılarla tartışmaya açmıştır. Birincisi YBS alanı teorik çerçevesi ve inceleme odağı açısından onu etkileşimde olduğu diğer disiplinlerden ayırt edici, özgün bir yapı arz etmediği, dolayısıyla alan-özgü bilgi üretiminin kısıtlı olduğu öne sürülmektedir. Yaşanılan bu durum literatürde alanın kimlik krizi olarak ifade edilmiştir. İkinci olarak bilgi teknolojilerinin sosyal bir bağlamda tanımlanması sonucu ortaya çıkan literatürde dijital yapıtlar olarak ifade edilen bazı yapılar çözülmesi ve teorik yaklaşımlarla açıklamalar getirilmesi gereken karmaşık olgular olarak ortaya çıkmaktadır. Bu olgulara açıklama getirme sorumluluğu da konusu gereği BS disiplinin uhdesindedir. Sonuncu önerme ise bu açıklama çabalarının alanın çıkış noktası ve özgün bilgi üretme kaynağı olarak sosyo-teknik yaklaşımın tam merkezinde yer almasından ötürü alanın temel değer önermesini ve kendine has, ayırt edici bilgi dağarcığını zenginleştirecektir. Dijital yapıtların kavramsallaştırılması yolunda edindiğimiz birikimler de bize daha zengin alan için kavram ve teoriler sağlayacak, bu da sonraki çalışmaları daha alan özgü ve odaklı kılacaktır.

KAYNAKÇA

- Aldrich, H. E. (1999). *Organizations Evolving*. CA: Sage Publications.
- Baskerville, R., Myers, M., ve Yoo, Y. (2020). Digital first : the ontological reversal and new challenges for IS research. *MIS Quarterly*, 44(2), 509–523.
- Benbasat, I., ve Weber, R. (1996). Research Commentary: Rethinking “Diversity” in Information Systems Research. *Information Systems Research*, 7(4), 389–399.
- Benbasat, I., ve Zmud, R. W. (2003). The identity crisis within the IS discipline: Defining and communicating the discipline’s core properties. *MIS Quarterly: Management Information Systems*.
- Benbya, H., Nan, N., Tanriverdi, H., ve Yoo, Y. (2020). Complexity and information systems research in the emerging digital world. *MIS Quarterly: Management Information Systems*, 44(1), 1–17.
- Bostrom, R. P., ve Heinen, J. S. (1977). MIS problems and failures: A socio-technical perspective. Part I: The causes. *MIS Quarterly*, 1(3), 17–32.
- Davis, G. B. (2000). Information Systems Conceptual Foundations: Looking Backward and Forward. In *Organizational and Social Perspectives on Information Technology* (pp. 61–82).
- Dearden, J. (1972). MIS Is a Mirage. *Harvard Business Review*.
- Dennis, A. R., Fuller, R. M., ve Valacich, J. S. (2008). Media, Tasks, and Communication Processes: A Theory of Media Synchronicity. *MIS Quarterly*, 32(3), 575–600.
- Duralı, T. Ş. (2020). *Felsefe-Bilimin Odağında Metafizik* (2. Baskı). İstanbul: Şule Yayınları.
- Faulkner, P., ve Runde, J. (2019). Theorizing the digital object. *MIS Quarterly: Management Information Systems*, 43(4), 1278–1302.
- Goodhue, D. L., ve Thompson, R. L. (1995). Task-technology fit and individual performance. *MIS Quarterly: Management Information Systems*, 19(2).
- Grover, V., ve Lyytinen, K. (2015). New State Of Play In Information Systems Research The Push To The Edges. *MIS Quarterly*, 39(2), 271–296.

- Introna, L. D. (2011). Hermeneutics and Meaning-Making in Information Systems. In *The Oxford Handbook of Management Information Systems: Critical Perspectives and New Directions*.
- Kallinikos, J., Aaltonen, A., ve Marton, A. (2013). The ambivalent ontology of digital artifacts. *MIS Quarterly: Management Information Systems*, 37(2).
- Orlikowski, W. J., ve Iacono, C. S. (2001). Research Commentary: Desperately Seeking the “IT” in IT Research - A Call to Theorizing the IT Artifact. *Information Systems Research*, 12(2), 121–134.
- Orlikowski, W. J., ve Scott, S. V. (2008). Sociomateriality: Challenging the Separation of Technology, Work and Organization. *The Academy of Management Annals*, 2(1).
- Sarker, S., Chatterjee, S., Xiao, X., ve Elbanna, A. (2019). The sociotechnical axis of cohesion for the IS discipline: Its historical legacy and its continued relevance. *MIS Quarterly: Management Information Systems*, 43(3), 695–719.
- Straub, D. (2012). Does MIS Have Native Theories? *MIS Quarterly*, 36(2).
- Tarafdar, M., ve Davison, R. M. (2018). Research in information systems: Intra-disciplinary and inter-disciplinary approaches. *Journal of the Association for Information Systems*, 19(6).
- Taylor, H., Dillon, S., ve Van Wingen, M. (2010). Focus and diversity in information systems research: Meeting the dual demands of a healthy applied discipline. *MIS Quarterly: Management Information Systems*, 34(4).
- Tilson, D., Lyytinen, K., ve Sørensen, C. (2010). Digital infrastructures: The missing IS research agenda. *Information Systems Research*.
- Weber, R. (2003). The Problem of the Problem. *MIS Quarterly*, 27(1)
- Yoo, Y. (2012). Digital Materiality and the Emergence of an Evolutionary Science of the Artificial. In *Materiality and Organizing: Social Interaction in a Technological World*.